

ANTRASIS KNYGOS NOBAŽNYSTĖS PIRMOJO LEIDIMO POSTILĖS SUMA EVANGELIJŲ (1653) EGZEMPLIORIUS

Mindaugas Šinkūnas

Lietuvių kalbos instituto Raštijos paveldo tyrimų centras
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
El. paštas mindaugas.sinkunas@lki.lt

Santrauka. *Ilgai manyta, jog Švedijoje saugomas vienintelis žinomas 1653 m. Knygos nobažnystės pirmojo leidimo egzempliorius. Konvoliutą sudaro giesmynas, neturintis atskiro antraštinio lapo, postilė „Suma Evangelijų“ ir maldynas „Maldos krikščioniškos“ su katekizmu „Katekizmas arba trumpas pamokslas“. Krokuvos nacionalinio muziejaus Emeryko Hutteno-Czapskio muziejaus bibliotekoje saugoma viena Knygos nobažnystės dalis – postilė „Suma Evangelijų“. Ji iki šiol bibliografų buvo priskiriama kontrafakciniam leidimui, tačiau, atlikus lyginamąją analizę, neliko abejonių, jog tai antrasis šiuo metu žinomas pirmojo Knygos nobažnystės leidimo postilės „Suma Evangelijų“ egzempliorius.*

Reikšminiai žodžiai: „Knyga nobažnystės“, „Suma Evangelijų“, kontrafakcija, bibliografija, proveniencija, Marcijonas Zabiela.

Second Copy of *Suma Evangelijų* from the First Edition of *Knygos Nobažnystės* (1653)

Abstract. *It has long been thought that the only known 1653 copy of the first edition of the Knygos Nobažnystės is preserved in Sweden. The sammelband consists of a hymnal without a separate title page, the postil “Suma*

Evangelijų”, and the prayer book “*Maldos krikščioniškos*” with the catechism *Katekizmas arba trumpas pamokslas*. One part (the postil “*Suma Evangelijų*”) of the *Knygos Nobažnystės* is preserved in the library of the Emeryk Hutten-Czapski National Museum in Kraków. It has hitherto been classified by bibliographers as a counterfeit edition, but a comparative analysis leaves no doubt that it is the second known copy of the first edition of the *Knygos Nobažnystės* postil “*Suma Evangelijų*”.

Keywords: “*Knyga nobažnystės*”, “*Suma Evangelijų*”, counterfeit, bibliography, provenance, Marcyan Zabiełło.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų reformatų iniciatyva 1653 m. Kėdainiuose išspausdinta didelės apimties *Knyga nobažnystės*, kurią sudarė svarbiausios liturgijai, religinei praktikai ir mokymui reikalingos dalys: giesmynas (neturintis atskiro antraštinio puslapio), postilė *Suma arba trumpas išguldymas Evangelijų*, maldynas *Maldos krikščioniškos* bei katekizmas *Katekizmas arba trumpas pamokslas*. Pirmieji du aligatai turi atskirą paginaciją, o maldyno ir katekizmo paginacija bendra. Leidinys kartotas kelis kartus. Pirmasis leidimas pasirodė Kėdainiuose Joachimo Jurgio Rheto spaustuvėje (įkurta 1651 m.), antrasis apie 1684 m. išspausdintas Karaliaučiuje Reusnerių spaustuvėje, trečiasis – 1781 m. Karaliaučiuje Hartungų spaustuvėje, ketvirtasis – 1845 m. Mintaujoje (Jelgavoje) Stefenhageno spaustuvėje. Pastarajame leidime atsisakyta postilės. Giesmynas ir maldynas kartu su postile dar kartą Mintaujoje perspausdinti 1863 m. ir be postilės – 1877 m.¹, o nauja giesmyno su maldų priedu redakcija išleista 1910 m. Vilniuje (pakartota 1915 ir 1921 m. Biržuose² bei 1917 m. Peterburge ar Voroneže).

Antrasis *Knygos nobažnystės* leidimas turi tuos pačius leidimo duomenis kaip ir pirmasis, dėl to pagrįstai vadinamas kontrafakciniu. Antraštiniame jo puslapyje specialiai nurodyti pirmojo leidimo metai ir vieta siekiant suklaidinti knygos platinimą trukdžiusiuosius, bet pridėta frazė „antra karta perdrukavota“. Juozas Tumelis mano, kad 1684 m. Svėdasų klebono Vilniaus kapitulai pristatytas evangelikų reformatų „lietuviškas kancionalas“ galėjęs būti antrasis

- 1 Vienas 1877 m. giesmyno egzempliorius saugomas Krokovoje Jogailaičių bibliotekoje: NAVICKIENĖ, Aušra. 1795–1864 m. lietuviškos knygos Krokuvos bibliotekose ir muziejuose. *Bibliografija* '95, 1997, p. 69, Nr. 26.
- 2 Plg. [DAGILIS, Stanislovas.] Įžanga. Iš *Giesmynas su maldų priedu Lietuvos evangel.-reformatų parapijų vartojimui*. Biržai, Spauszdinta M. Yčo spaustuvėje. 1915 m., p. VII–XV.

Knygos nobažnystės giesmyno leidimas, todėl kontrafakciją datuoja 1684 m.³ Antanas Jakulis, tyręs 1680 m. katekizmo ir *Knygos nobažnystės* santykį, neabejoja, kad kontrafakcija turėjo būti spausdinta tarp 1680 ir 1684 m.⁴

Šio straipsnio tikslas – nustatyti, kuriam leidimui priklauso *Knygos nobažnystės* postilės *Suma Evangelijų* egzempliorius, saugomas **Krokvos nacionalinio muziejaus Emeryko Hutteno-Czapskio muziejaus** bibliotekoje (Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego, sign.: VIII-XVII.845).

1. KNYGOS NOBAŽNYSTĖS PIRMOJO LEIDIMO EGZEMPLIORIAI

Ilgą laiką manyta, jog Švedijoje **Upsalos universiteto bibliotekoje** (Uppsala universitetsbibliotek, sign.: Obr. 66. 176) saugomas vienintelis išlikęs *Knygos nobažnystės* 1653 metų leidimo egzempliorius. Lietuvos bibliografams šis konvoliutas žinomas nuo 1968 metų⁵ ar kiek anksčiau⁶. Tyrėjams jis šiuo metu prieinamas skirtingais formatais: išleistas šio egzemplioriaus faksimilinis leidimas⁷, sudarytas postilės *Suma Evangelijų* bendrinių žodžių indeksas⁸, gramatiškai aprašytos žodžių formos⁹, paskelbti visų knygų skaitmeniniai dokumentiniai perrašai ir žodžių formų konkordancijos¹⁰.

- 3 TUMELIS, Juozas. Antrasis „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ leidimas (1653) – kontrafakcija? *Literatūra ir menas*, 1968, Nr. 10 (1112), p. [7].
- 4 JAKULIS, Antanas. 1680 m. katekizmas ir *Knyga nobažnystės*. *Baltistica*, 1971, t. 7 (1), p. 97.
- 5 TUMELIS, Juozas. Dar kartą apie „Knygą nobažnystės krikščioniškos“ (1653): surastas pilnas pirmojo leidimo egzempliorius. *Literatūra ir menas*, 1968 m. lapkričio 2 d., Nr. 44, p. 12.
- 6 Upsalos universiteto bibliotekoje saugomą XV–XVIII a. poloniką ir lituaniką suregistravo TRYPUĆKO, Józef. *Polonica vetera Upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Upsala*. Uppsala: 1958, p. 102, 166, Nr. 2619.
- 7 POCIŪTĖ, Dainora (par.). *Knyga nobažnystės krikščioniškos 1653*. Faksimilinis leidimas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- 8 JAKULIS, Antanas. „*Knygos Nobažnystės*“ leksika 1, sud. ir red. Dalia Jakulytė. Klaipėda: Sauliaus Jokužio leidykla-spaustuvė, 1995; recenzija) – AMBRAZAS, Saulius. [Rec.:] Antanas Jakulis, „*Knygos Nobažnystės*“ leksika 1 [...], *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 293–297.
- 9 JAKULYTĖ, Dalia. *Knygos nobažnystės autorystės ir vardažodžio kaitybos tyrimas reliacinės duomenų bazės pagrindu*, daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2016.
- 10 ŠINKŪNAS, Mindaugas; ZINKEVIČIUS, Vytautas (par.). *Steponas Jaugelis Telega, Samuelis*

Daugiau egzempliorių, kurie apimtų visas keturias pirmojo leidimo dalis (tris knygas), nežinoma. Rastos tik kelios atskiros šio leidimo dalys. Maldyno fragmentas nuo 1958 m. saugomas **Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje**, sign.: 33283. Egzempliorius labai defektinis, išlikęs tik antraštinis ir 1–34, 39–42 p. Iš viso trūksta 34 maldyno puslapių, nėra ir katekizmo. Į biblioteką fragmentas pateko kaip kunigo dr. Juozo Stankevičiaus (1866–1958) palikimas. Vilniaus krašto lietuvių judėjimo organizatorius jį įsigijo 1925 m. iš nenustatyto Dūbninkų apylinkėse buvusio dvarelio (prie Astravo)¹¹.

Dar vienas gerokai didesnis *Knygos nobažnystės* pirmojo leidimo fragmentas yra žuvęs ar šiuo metu dar nerastas. Iki Antrojo pasaulinio karo jis saugotas **Karaliaučiaus valstybinėje ir universiteto bibliotekoje** (Staats- und Universitätsbibliothek zu Königsberg, sign.: Cb. 199. 4°). Šį egzempliorių XIX a. aprašė kalbininkas Adalbertas Bezzenbergeris ir kiti¹². Tai defektinis giesmyno egzempliorius be antraštinio lapo, apimantis 1–128 puslapius. Jį sudarė vadinamųjų psalmių dalis ir kitų giesmių pati pradžia. Į biblioteką šis giesmynas pateko dar 1668 m. kartu su kitomis kunigaikščio Boguslavo Radvilos dovanotomis Karaliaučiaus universitetui knygomis¹³. Bibliotekininkas Martinas Silvesteris Grabė sudarė ir 1673 m. išspausdino dovanotųjų knygų sąrašą, kuriame užregistruota: „[Nr.] 61 Pfallmi, Litvanico carmine redditi. - - o o“ (paskutinieji ženklai žymi, kad leidimo vieta ir metai buvę nežinomi)¹⁴.

Minvydas, Jonas Božymovskis, Knyga nobažnystės, 1653. Dokumentinis perrašas ir žodžių formų konkordancijos. Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazė, 2008. Internetinis leidinys: <<http://seniejirastai.lki.lt>>.

- 11 Žr. POČIUTĖ, Dainora (par.). *Knyga nobažnystės krikščioniškos...*, p. lviii–lix; SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, Skirmantė. Kunigo Juozapo Stankevičiaus (1866–1958) kultūrinės veiklos pėdsakais. Iš *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: dvasininkų vaidmuo 1900–1945*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 210. Šį maldyno egzempliorių esant pas kun. Stankevičių Vilniuje nurodė Vaclovas Biržiška lietuvių bibliografijos papildymuose – BIRŽIŠKA, Vaclovas (sud.). [*Lietuvių bibliografija I-ji dalis, XVI–XVIII amž.*] Lietuvių Bibliografijos I-sios dalies (XIV–XVIII a.) kervirtieji papildymai. *Knygos*, nr. 10. Vilnius: Lituistikos instituto lietuvių kalbos skyrius, 1939, p. DI, Nr. 65.
- 12 BEZZENBERGER, Adalbert. *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts*. Göttingen: Verlag von Robert Peppmüller, 1877, p. XXVIII. Tuo, kad Bezzenbergeris ir kiti Karaliaučiuje naudojo pirmojo *Knygos nobažnystės* leidimo giesmynu, neabejojo Juozas Tumelis, nors naudamas savo publikaciją dar nežinojo apie Upsaloje saugomą egzempliorių (TUMELIS, Juozas. „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ (1653) pirmojo leidimo klausimu. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1967, t. 6, p. 125, 128–129).
- 13 HERMANN, Eduard. *Litauische Studien*. Berlin: Weidmannsche Buchandlung, 1926, p. 29–30.
- 14 [GRABE, Martinus Silvester.] *Catalogus librorum quarumlibet Facultatum, à Celfisfimo ac*

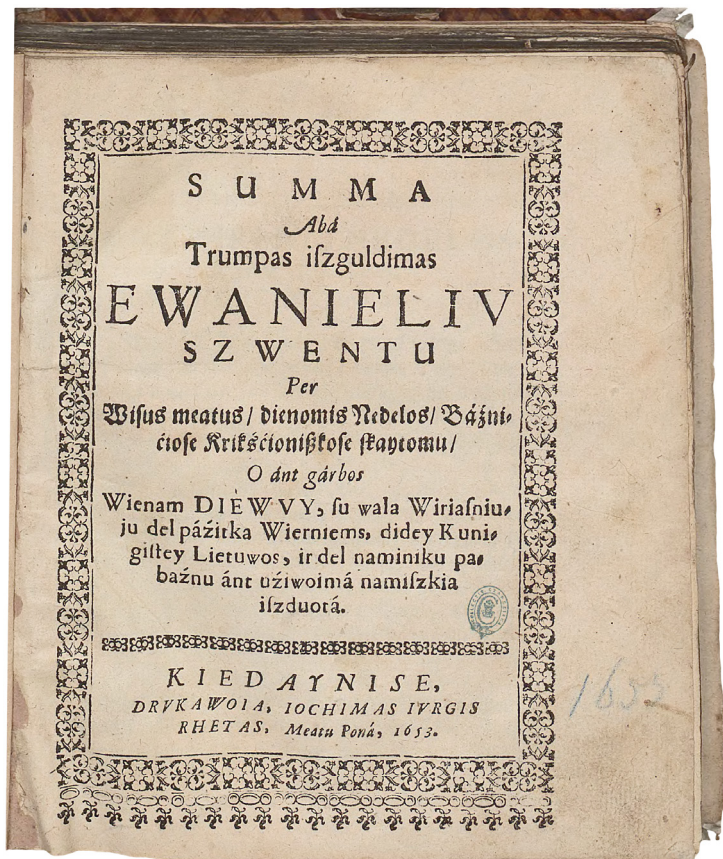
Anksčiau manyta¹⁵, kad tai galėtų būti 1625 m. Jono Rėzos išleistas *Psalteras Dovydo*, tačiau nėra abejonių, jog dovanotas tas pats *Knygos nobažnystės* defektinis egzempliorius, kuriuo vėliau naudojosi Bezenbergeris. Taip verčia manyti tai, jog Grabė kataloge nenurodė šalia lietuviškų psalmių esant vokiškų, kaip kad turėtų būti aprašant Rėzos *Psalterą Dovydo*. Be to, bibliotekininkas knygą užregistravo kaip psalmes, sudėtas į giesmes („Pfalni, Litvanico carmine redditi“) – toks apibūdinimas netinka Rėzos *Psalterui Dovydo*. Aprašymas kataloge liudija, kad dovanotasis egzempliorius jau buvo defektinis, nėra nurodyti nei metai, nei leidimo vieta (kitų knygų metrika kataloge pateikta tiksliai), o defektai, galima manyti, sutampa su Bezenbergerio nurodytaisiais: trūko antraštinio puslapio ir pratarmės, buvo tik 1–128 puslapiai, kuriuose išspausdintos giesmės, sukurtos pagal psalmes (spaudos lankuose A–P) ir giesmyno pradžia (spaudos lankas Q), todėl Grabė katalogavo šią defektinę knygą pagal pirmojo knygos puslapio antraštę „PSOLMAY“ nežinodamas leidimo vietos ir metų¹⁶. Dar vienas *Knygos nobažnystės* egzempliorius, kurį sudarė giesmynas ir postilė, užregistruotas Radvilų dovanotųjų knygų katalogo papildyme, išspausdintame 1712 m., tačiau iš ten pateikto knygos aprašymo nėra aišku, ar gautas pirmasis, ar greičiausiai kontrafaktinis neįrištas leidimas¹⁷.

Dar vienas *Knygos nobažnystės* egzempliorius XIX a. antrojoje pusėje saugotas Biržų evangelikų reformatų bažnyčioje¹⁸. Ar tai buvęs pirmojo, ar kontrafaktinio leidimo egzempliorius, nėra žinoma.

Illufirisfimo Principe ac Domino, DN. BOGUSLAO RADZIWIŁ, Birfarum, Dubinkorum, Slucia & Kopylii Duce; S. R. Imperii Principe; Newelii & Siebiefi Comite; Supremo Stabuli M. Ducatus Lithuaniae Praefecto; Nec non Serenissimi Electoris Brandenburgici in Ducatu Prusfia Locumtenente; Bari, Branſci ac Pofferwientarum Gubernatore, &c. &c. Electorali, quae Regiomonti Borusianum est, Bibliothecae Legatō donatorum 1668. Regiomonti, Typis FRIDERICI REUSNERI, SER. ELECTOR. BRANDENB. & ACAD. TYPOGR. ANNO M DC LXXIII [1673].

- 15 Plg. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos bibliotekos (iki 1940 metų)*. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1987, p. 28.
- 16 Kita Grabės 1673 m. kataloge užregistruota lietuviška knyga yra evangelikų reformatų išleista vad. Morkūno postilė. Karaliaučiaus universiteto bibliotekai buvo padovanoti du šios postilės egzemplioriai, apie tai liudija įrašai „Libri in Folio“ skyriuje: „[Nr.] 156 Litvanica Pofrilla fuper Evangelia. – Vilnae 1600“ bei „[Nr.] 157 Idem exemplum“.
- 17 „[Nr.] 19. Littaufches Gefang= und Evangelien=Buch. Keydahn 1653. in Quart.“ – [GRABE, Martinus Silvester, jun.] *SERIES LIBRORUM, qui BIBLIOTHECAE in Pruff REGLE AUGMENTO RADZIVILIANO, pof editum hujus Annō 1673. CATALOGUM, novi accefsere*. Regiomonti, Typis Zænckerianis. A. 1712, p.) (4v. Skyriuje „Libri in Quarto“ užregistruotas ir Radvilų lėšomis išleistas Samuelio Bitnerio Naujasis Testamentas: „[Nr. 74] Das neue Teftament Littaufch. Königsberg 1701“.
- 18 BEZZENBERGER, Adalbert. *Zur litauischen bibliographie. Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*, H. 1 (I. 1.). Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1881, S. 28.

Prie atskirai įrištų *Knygos nobažnystės* pirmojo leidimo knygų reikia priskirti ir postilę *Suma Evangelijų*, saugomą Krokuvoje.

1 PAV. Postilė *Suma Evangelijų*, antraštinis puslapis – pirmasis leidimas.

Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego: VIII-XVII.845

2. KNYGOS NOBAŽNYSTĖS POSTILĖS SUMA EVANGELIJŲ (1653) EGZEMPLIORIUS KROKUVOJE

Knygos nobažnystės postilės egzempliorius, saugomas Krokuvos nacionalinio muziejaus Emeryko Hutteno-Czapskio muziejaus bibliotekoje

(žr. 1 pav.), bibliografų iki šiol buvo priskiriamas kontrafakciniam leidimui¹⁹. Skaitmeninę kopiją lyginant su pirmojo leidimo Upsalos egzemplioriumi, kilo abejonių, jog priskirta klaidingai²⁰.

Teigti, kad Krokuvoje saugomas ne kontrafakcinio, bet pirmojo postilės leidimo egzempliorius, leidžia tai, kad:

- 1) nuo kontrafakcinio leidimo skiriasi teksto rinkinys: kitaip laužomos eilutės, skiriasi jų išdėstymas puslapyje; rinkinys sutampa su Upsalos egzemplioriumi;
- 2) nors vartojami to paties stiliaus šriftai, bet literos lietos iš skirtingų matricų, nesutampa inicialinių raidžių stilius, vinjetės ir kiti tipografiniai elementai; visa tai sutampa su Upsalos egzemplioriumi;
- 3) skiriasi diakritinių ženklų, žodžio pradžios *u-*, dvibalsių *ai*, *ei*, *au* bei didžiųjų raidžių rašyba ir pan.; tai sutampa su Upsalos egzemplioriumi. Plg. žodžių formas Krokuvos, Upsalos ir kontrafakcinio leidimo egzemplioriuose (plg. 2, 3 ir 4 pav.):

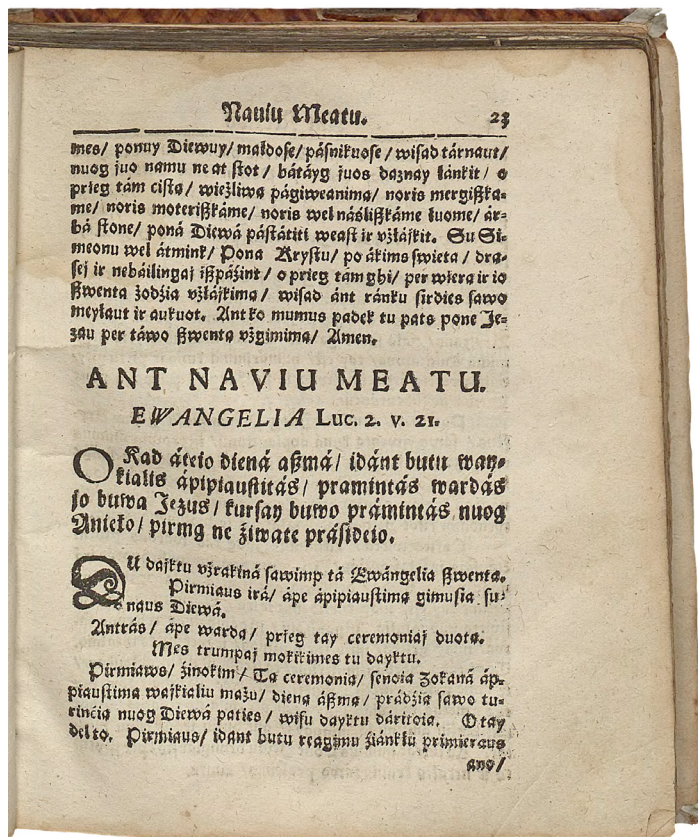
Krokuvos egz. (2 pav.)	Upsalos egz. (3 pav.)	Kontrafakcinis egz. (4 pav.)
págiweanimā <i>KNSE</i> ¹ 23 ₃	págiweanimā <i>KNSE</i> ¹ 23 ₃	págiweanimá <i>KNSE</i> ² 23 ₄
vžlájkit <i>KNSE</i> ¹ 23 ₅	vžlájkit <i>KNSE</i> ¹ 23 ₅	užlájkit <i>KNSE</i> ² 23 ₇
dra= fej <i>KNSE</i> ¹ 23 ₆₋₇	dra= fej <i>KNSE</i> ¹ 23 ₆₋₇	drafeý <i>KNSE</i> ² 23 ₈
pone Ie= zau <i>KNSE</i> ¹ 23 ₉₋₁₀	pone Ie= zau <i>KNSE</i> ¹ 23 ₉₋₁₀	Pone IEzau <i>KNSE</i> ² 23 ₁₁
Pirmiaws <i>KNSE</i> ¹ 23 ₂₂	Pirmiaws <i>KNSE</i> ¹ 23 ₂₂	Pirmiaus <i>KNSE</i> ² 23 ₂₄

- 4) paginacijos klaidos tos pačios kaip Upsalos egzemplioriuje: p. 145–164 praleisti, p. 180 pažymėtas 108, p. 236 pakartotas (numeruojama: 235, 236, 236, 237...);
- 5) keli pasitaikantys neatitikimai Krokuvos ir Upsalos egzemplioriuose neįrodo, kad spausdinta iš kito rinkinio, bet laikytini egzempliorių korektū-

19 ŽUKAS, Vladas. Senos lietuviškos knygos Lenkijos bibliotekose. *Bibliotekų darbas*, 1970, Nr. 7, p. 21; *Lietuvos bibliografija, serija A, Knygos lietuvių kalba 1*, 1547–1861, *Papildymai*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 49, Nr. 733. Bibliografijos papildymuose pateiktas Ukrainos nacionalinėje bibliotekoje Lvove esančio egzemplioriaus priskyrimas pirmajam leidimui yra klaidingas, biblioteka saugo kontrafakcinio leidimo konvoliutą (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, sign.: СТ-II 90117).

20 Skaitmeninė Krokuvos egzemplioriaus kopija skelbiama adresu <<http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=82988>>.

riniais spaudos skirtumais: PARASZITA 'parašyta' KNSE¹ 101₁₅ Krokuvos egzemplioriuje, PARASIA 'parašė' KNSE¹ 101₁₅ Upsalos egzemplioriuje²¹.

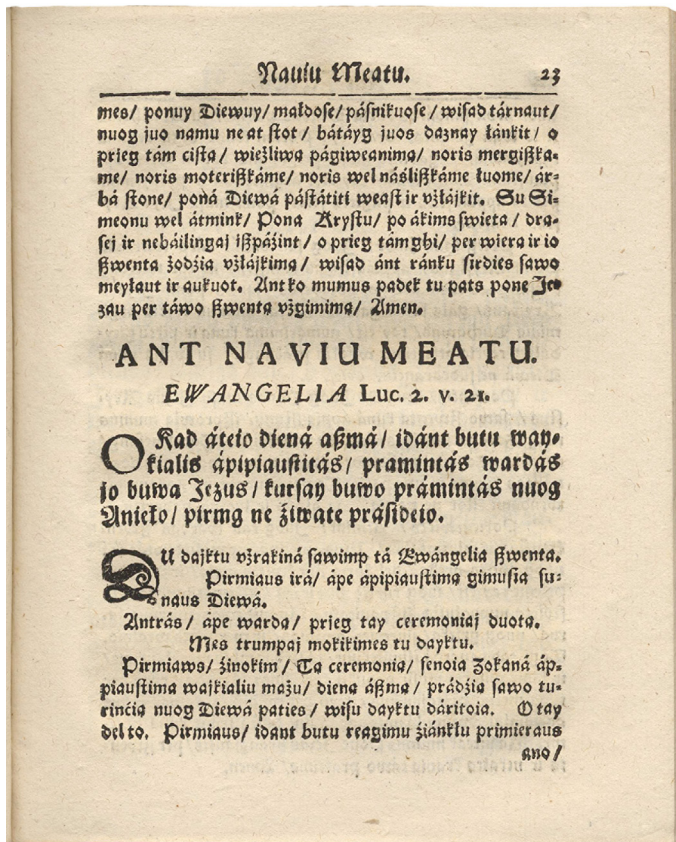

2 PAV. *Suma Evangelijų*, p. 23 – pirmasis leidimas.

Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego: VIII-XVII.845

Knygą sudaro antraštinis puslapis, perikopės su pamokslais (p. 1–262), Kristaus kančios istorija („Passya...“, p. 263–285) ir spaudos klaidų taisymai (286–289 nenumeruoti p.). Faktinė spausdintos knygos apimtis tokia: [2], 266

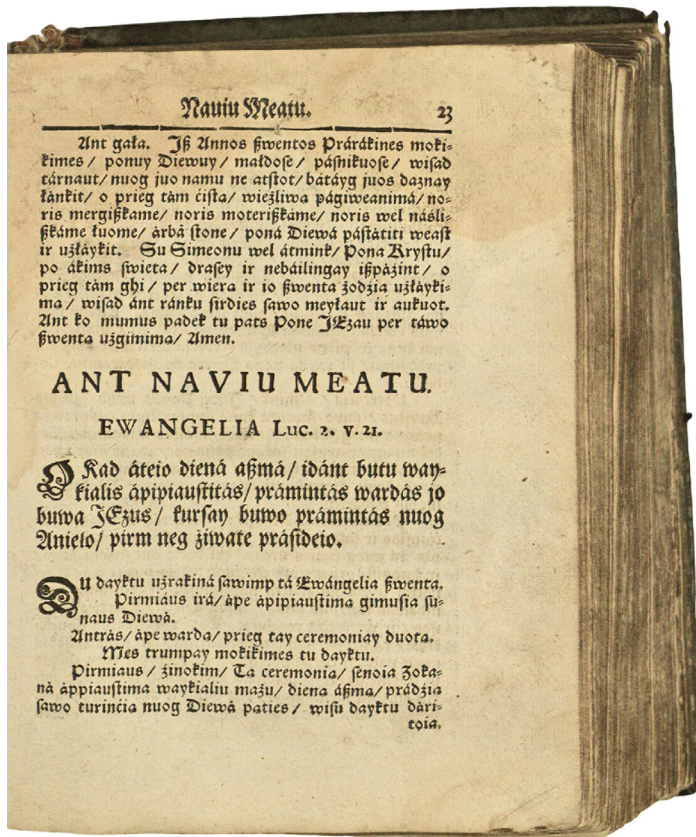
21 Plačiau žr. ŠINKŪNAS, Mindaugas. Korektūriniai spaudos skirtumai kai kuriose lietuviškoje XVI–XVII a. knygoje. *Archivum Lithuanicum*, 2021, t. 23, p. 41–58.

3 pav. *Suma Evangelijų*, p. 23 – pirmasis leidimas.

Uppsala universitetsbibliotek: Obr. 66. 176

Knyga įrišta kaip atskiras tomas, įrišimas gana naujas, pusiau odinis (nugarėlė ir kampai – balto pergamento ar odos), įklijuoti nedažyto popieriaus priešlapiai. Kartono kietviršiai aptraukti rusvu dekoratyviniu popieriumi, kuris gamintas taškant vienos spalvos dažus ir perbraukiant juos popieriaus paviršiumi. Taip dekoruoti popierių pradėta XIX a., bet buvo populiariu ir XX a.²²

22 Už konsultaciją dėl įrišimo datavimo dėkoju Aušrai Lazauskienei.

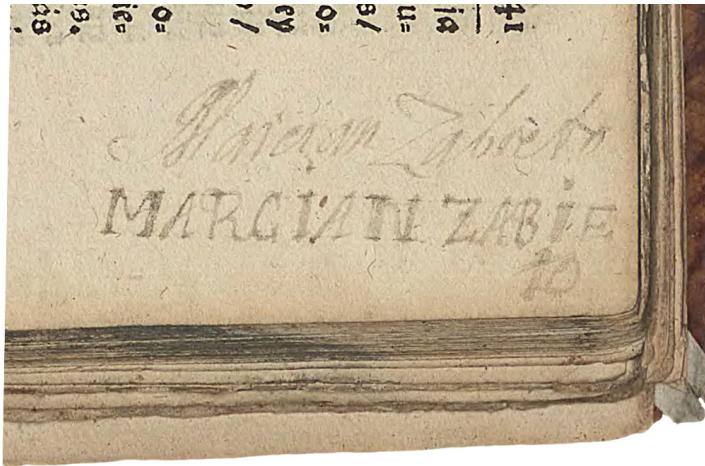

4 pav. *Suma Evangelijų*, p. 23 – antrasis kontrafakcinis leidimas.

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka: A1/684

Buvęs knygos savininkas šviesiai rudu rašalu 141 puslapio paraštėje du kartus įsirašė vardą ir pavardę: „Marcian Zabieło | MARCIAN ZABIEŁO“ (žr. 5 pav.). Tamsesniu rudu rašalu pažymėtos skaitytinios ištraukos Kristaus kančios istorijoje (273, 275 p.; žr. 6 pav.). Daugiau įrašų egzemplioriuje nėra, išskyrus mėlynyn pieštuku antraštiniame puslapyje įrašytus metus „1653“. Ankstesnio (-ių) savininko (-ų) paliktos žymės ir popieriaus susidėvėjimas rodo, jog knyga prieš patekdama į Hutteno-Czapskio muziejų nors ir nedaug, bet buvo naudota liturgijai ar skaityta namuose²³.

23 Už bibliotekos ribų nenaudoti, pavyzdžiui, visi Krokuvos bibliotekose saugomi Jono Bretkūno *Postilės* egzemplioriai. Žr. ALEKNAVIČIENĖ, Ona. Jono Bretkūno *Postilės* (1591)

5 PAV. *Suma Evangelijų*, p. 141: ankstesnio knygos savininko Marcijono Zabiėlo (prieš 1692–prieš 1737) autografas paraštėje.

Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego: VIII-XVII.845

Knygoje įsirašęs Marcijonas Zabiėla (lenk. *Marcjan Zabięłto*) kilęs iš Medekšių didikų Zabiėlų, jis buvo Kauno teisėjo padėjęjo (lenk. *podsedek*) kalvinisto Simono Zabiėlos (mirė 1700) ir antrosios jo žmonos taip pat kalvinistės Katažynos Negovičaitės (lenk. *Katarzyna Negowiczówna*) vyriausiasis sūnus, gimęs prieš 1692 m.²⁴ 1720 m. jis tikriausiai ėjo Kauno išdininko pareigas, buvo vedęs Eleną Legickaitę (lenk. *Helena z Legieckich*), palikuonių greičiausiai nesusilaukė²⁵. Nuo 1721 m. valdė Rambartiškių dvarą Kražių pavieta (lenk. *Rombortyszki*)²⁶. Mirė prieš 1737 m. Ar būta kitų knygos savininkų, nežinoma.

Kaip knyga pateko į Hutteno-Czapskio muziejų, nenustatyta. Grafas Emerykas Huttenas-Czapskis (1828–1896) gimė Stankavoje prie Minsko, buvusiose bajorų Radvilų valdose, mokėsi pirmojoje Vilniaus gimnazijoje, studijavo geologiją Maskvos universitete, tarnavo Rusijos imperatoriaus administracijoje, buvo Naugardo gubernatoriumi, Sankt Peterburgo vicegubernatoriumi ir ėjo ki-

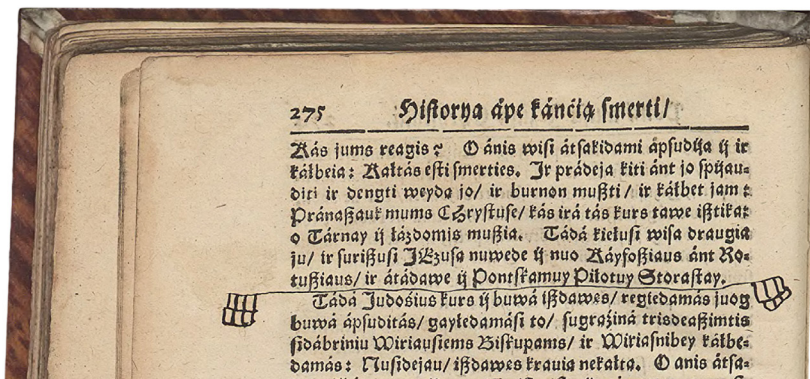
sklaidos istorija: egzemplioriai Krokuvoje. *Archivum Lithuanicum*, 2007, t. 9, p. 93.

24 Marcijono Zabiėlos tėvai savo testamentuose išreiškė norą būti palaidoti Kėdainiuose.

25 JUSUPOVIĆ, Monika. *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabięłtów w latach 1733–1795*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, 2014, s. 22, 100–101, 108.

26 Ten pat, p. 372.

tas pareigas. Stankavos dvaro lobyne sukauptus archeologijos, numizmatikos, mineralų, paveikslų, knygų ir kitus rinkinius prieš pat mirtį grafas pervežė į rūmus Krokuvoje, kurie, vykdant jo pomirtinę valią, perduoti Krokuvos miestui kaip muziejus. Knygų rinkiniai vėliau pildyti ir kitų bibliofilų kolekcijomis²⁷.

6 PAV. *Suma Evangelijū*, p. 275: rašalu pažymėta Kristaus kancios istorijos ištrauka. Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego: VIII-XVII.845

Hutteno-Czapskio muziejus Krokuvoje turi ir trečiąją 1781 m. *Knygos nobažnystės* leidimą: konvoliute įrištas giesmynas (sign.: VIII-XVIII.4284 adl.), maldynas (sign.: VIII-XVIII.4285 adl.) ir postilė (sign.: VIII-XVIII.4286 adl.). Muziejaus biblioteka saugo ir keletą kitų vertingų lituanistinių šaltinių: po 1485 m. išleistą inkunabulą su įrašytomis lietuviškomis glosomis (sign.: XV.44)²⁸, 1591 m. Bretkūno *Postilė* (sign.: VIII-XVI.350)²⁹, 1726 m. Pranciškaus Šrubauskio *Balsą širdies* (sign.: VIII-XVIII.4735), 1737 m. gramatiką (sign.: 5213), 1740 m. Naująją Testamentą ir Psalmyną (sign.: 4079) ir kt.

27 ALEKNAVIČIENĖ, Ona. Jono Bretkūno *Postilės* (1591) sklaidos istorija: egzemplioriai Krokuvoje. *Archivum Lithuanicum*, 2007, t. 9, p. 85–88; KAUNAS, Domas. Krokuvos lietuviškoji knyga. *Tarp knygų*, 1992, Nr. 9, p. 18.

28 SUBAČIUS, Giedrius; LEŅCZUK, Mariusz; WYDRA, Wiesław. The Earliest Known Lithuanian Glosses (~1520–1530). *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 31–70; plg. DŁUGOPOLSKA, Iwona. *Różniny się w wierze. Dowody koegzystencji wieloreligijnej na ziemiach Rzeczypospolitej w starodrukach ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie w Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego, styczeń–kwiecień 2015*. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2015, p. 19–20.

29 Žr. ALEKNAVIČIENĖ, Ona. Jono Bretkūno *Postilės* (1591) sklaidos istorija..., p. 85–92; DŁUGOPOLSKA, Iwona. *Różniny się w wierze...*, p. 35–36.

Krokvos nacionalinio muziejaus Emeryko Hutteno-Czapskio muziejaus bibliotekoje (Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego, sign.: VIII-XVII.845) saugomas ne kontrafakcinis, kaip manyta iki šiol, o pirmojo leidimo *Knygos nobažnystės* postilės *Suma Evangelijų* (1653) egzempliorius. Tai antroji šiuo metu žinoma pirmojo leidimo *Suma Evangelijų* (kita įrišta Upsaloje saugomame konvoliute). Šis egzempliorius patvirtina ankstesnių tyrėjų spėjimą, jog leidinio dalys buvo platinamos atskirai, o buvusio savininko Marcijono Zabelos parašas liudija, jog lietuviškų knygų būta kilmingųjų evangelikų reformatų namų bibliotekose. Jos domino ir asmeninių bibliotekų savininkus Lenkijos bibliofilus, tarp jų, matyt, ir garsų bibliofilą Hutteną-Czapskį.

Šaltiniai

1. KNSE¹ – [MINVYDAS, Samuelis; BOŽIMOVSKIS, Jonas.] *SUMMA Abá Trumpas ifzguldimas EWANIELIV SZWENTU Per Wifus meatus / dienomis Nedelos / Bážničiofe Krikščioniškoje įkaytomu / O ánt gárbos Wienam DIEWVY, fu wala Wiriafniuju del pážitka Wierniems, didey Kunigiftey Lietuwos, ir del naminiku pabažnu ánt užiwoimá namižkia ifžduotá.* KIEDAYNISE, DRVKAWOIA, IOCHIMAS IVRGIS RHETAS, Meatu Poná, 1653.
2. KNSE² – [MINVYDAS, Samuelis; BOŽIMOVSKIS, Jonas.] *SUMMA Abá Trumpas ifzguldimas EWANGELIV SZWENTU Per Wifus meatus / dienomis Nedelos / Bážničiofe Krikščioniškoje įkaytomu / O ánt gárbos Wienam DIEWUY / fu wala Wiriafniuju del pážitka Wierniems / didey Kunigiftey Lietuwos / ir del naminiku pabažnu ánt užiwoimá namiškia ifžduotá.* KIEDAYNISE, DRUKAWOIA, IOCHIMAS IURGIS RHETAS, Meatu Poná, 1653. [Karaliaučius: Katharina Reusner, apie 1684.]

Literatūra

1. ALEKNAVIČIENĖ, Ona. Jono Brekūno *Postilės* (1591) sklaidos istorija: egzemplioriai Krokuvoje. *Archivum Lithuanicum*, 2007, t. 9, p. 57–98.
2. AMBRAZAS, Saulius. (Rec.) Antanas Jakulis, „Knygos Nobažnystės“ leksika 1 [...]. *Archivum Lithuanicum*, 2001, t. 3, p. 293–297.
3. BEZZENBERGER, Adalbert. *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts.* Göttingen: Verlag von Robert Peppmüller, 1877.
4. BEZZENBERGER, Adalbert. Zur litauischen bibliographie. *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft*, H. 1 (I. 1.). Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1881, S. 27–40.
5. BIRŽIŠKA, Vaclovas (sud.). [*Lietuvių bibliografija I-ji dalis, XVI–XVIII amž.*] Lietuvių Bibliografijos I-sios dalies (XIV–XVIII a.) ketvirtieji papildymai. *Knygos*, Nr. 10. Vilnius: Lituanistikos instituto lietuvių kalbos skyrius, 1939.

6. [DAGILIS, Stanislovas.] [Žanga. *Giesmynas su maldų priedu Lietuvos evangel.-reformatų parapijų vartojimui*. Biržai, Spauzdinta M. Yčo spaustuėje. 1915 m., p. VII–XV.
7. DŁUGOPOLSKA, Iwona. *Różnymi się w wierze. Dowody koegzystencji wieloreligijnej na ziemiach Rzeczypospolitej w starodrukach ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie. Wystawa w Muzeum Narodowym w Krakowie w Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego, styczeń–kwiecień 2015*. Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie, 2015.
8. [GRABE, Martinus Silvester.] *Catalogus librorum quarumlibet Facultatum, à Celsissimo ac Illuſtrissimo Principe ac Domino, DN. BOGUSLAO RADZIWIŁ, Birſarum, Dubinkorum, Sluciae & Kopylii Duce; S. R. Imperii Principe; Newelii & Siebieſii Comite; Supremo Stabuli M. Ducatūs Lithuaniae Præfecto; Nec non Serenissimi Electoris Brandenburgici in Ducatu Prusiæ Locumtenente; Bari, Branſci ac Poſſerwientarum Gubernatore, &c. &c. Electorali, quæ Regiomonti Boruſforum eſt, Bibliothecæ Legatō donatorum 1668*. REGIOMONTI, Typis FRIDERICI REUSNERI, SER. ELECTOR. BRANDENB. & ACAD. TYPOGR. ANNO M DC LXXIII [1673].
9. [GRABE, Martinus Silvester, jun.] *SERIES LIBRORUM, qui BIBLIOTHECÆ in Pruffia REGIÆ AUGMENTO RADZIVILIANO, poſt editum hujus Annō 1673. CATALOGUM, novi acceſſere*. REGIOMONTI, Typis ZÆNCKERIANIS. A. 1712.
10. HERMANN, Eduard. *Litauische Studien*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1926.
11. JAKULIS, Antanas. 1680 m. katekizmas ir Knyga nobažnystės. *Baltistica*, 1971, t. 7 (1), p. 87–99.
12. JAKULIS, Antanas. „Knygos Nobažnystės“ leksika 1, sud. ir red. Dalia Jakulytė. Klaipėda: Sauliaus Jokužio leidykla-spaustuė, 1995.
13. JAKULYTĖ, Dalia. Knygos nobažnystės autorystės ir vardažodžio kaitybos tyrimas reliacinės duomenų bazės pagrindu, daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2016.
14. JUSUPOVIĆ, Monika. *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiełłów w latach 1733–1795*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, 2014.
15. KAUNAS, Domas. Krokuvos lietuviškoji knyga. *Tarp knygų*, 1992, Nr. 9, p. 14–19.
16. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos bibliotekos (iki 1940 metų)*. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinė respublikinė biblioteka, 1987.
17. *Lietuvos bibliografija, serija A, Knygos lietuvių kalba* 1, 1547–1861, *Papildymai*. Vilnius: Mintis, 1990.
18. NAVICKIENĖ, Aušra. 1795–1864 m. lietuviškos knygos Krokuvos bibliotekose ir muziejuose. *Bibliografija '95*, 1997, p. 67–71.
19. POCIŪTĖ, Dainora (par.). *Knyga nobažnystės krikščioniškos 1653*. Faksimilinis leidimas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
20. SMILINGYTĖ-ZEIMIENĖ, Skirmantė. Kunigo Juozapo Stankevičiaus (1866–1958) kultūrinės veiklos pėdsakai. Iš *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: dvasininkų vaidmuo 1900–1945*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 200–216.
21. SUBAČIUS, Giedrius; LEŅCZUK, Mariusz; WYDRA, Wiesław. The Earliest Known Lithuanian Glosses (–1520–1530). *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 31–70.
22. ŠINKŪNAS, Mindaugas. Korektūriniai spaudos skirtumai kai kuriose lietuviškose XVI–XVII a. knygose. *Archivum Lithuanicum*, 2021, t. 23, p. 41–58.
23. ŠINKŪNAS, Mindaugas; ZINKEVIČIUS, Vytautas (par.). *Steponas Jaugelis Telega, Samuelis Minvydas, Jonas Božymovskis, Knyga nobažnystės, 1653*. Dokumentinis perrašas ir žodžių formų

- konkordancijos. Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazė, 2008. Internetinis leidinys: <<http://seniejirastai.lki.lt>>.
24. TRYPUČKO, Józef. *Polonica vetera Upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Upsala*, Uppsala, MCMLVIII [1958].
25. TUMELIS, Juozas. „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ (1653) pirmojo leidimo klausimu. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1967, t. 6, p. 121–135.
26. TUMELIS, Juozas. Antrasis „Knygos nobažnystės krikščioniškos“ leidimas (1653) – kontrafakcija? *Literatūra ir menas*, 1968, Nr. 10 (1112), p. [7].
27. TUMELIS, Juozas. Dar kartą apie „Knygą nobažnystės krikščioniškos“ (1653): surastas pilnas pirmojo leidimo egzempliorius. *Literatūra ir menas*, 1968 m. lapkričio 2 d., Nr. 44, p. 12.
28. ŽUKAS, Vladas. Senos lietuviškos knygos Lenkijos bibliotekose. *Bibliotekų darbas*, 1970, Nr. 7, p. 18–23.